

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1999

11

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2000, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: Palsacomplex in het uiterste noordoosten van het Usa-bassin (Europees Rusland)
(foto: N. Karstkarel).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1298-X

PALEO-AKTUEEL

11

redactie
Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

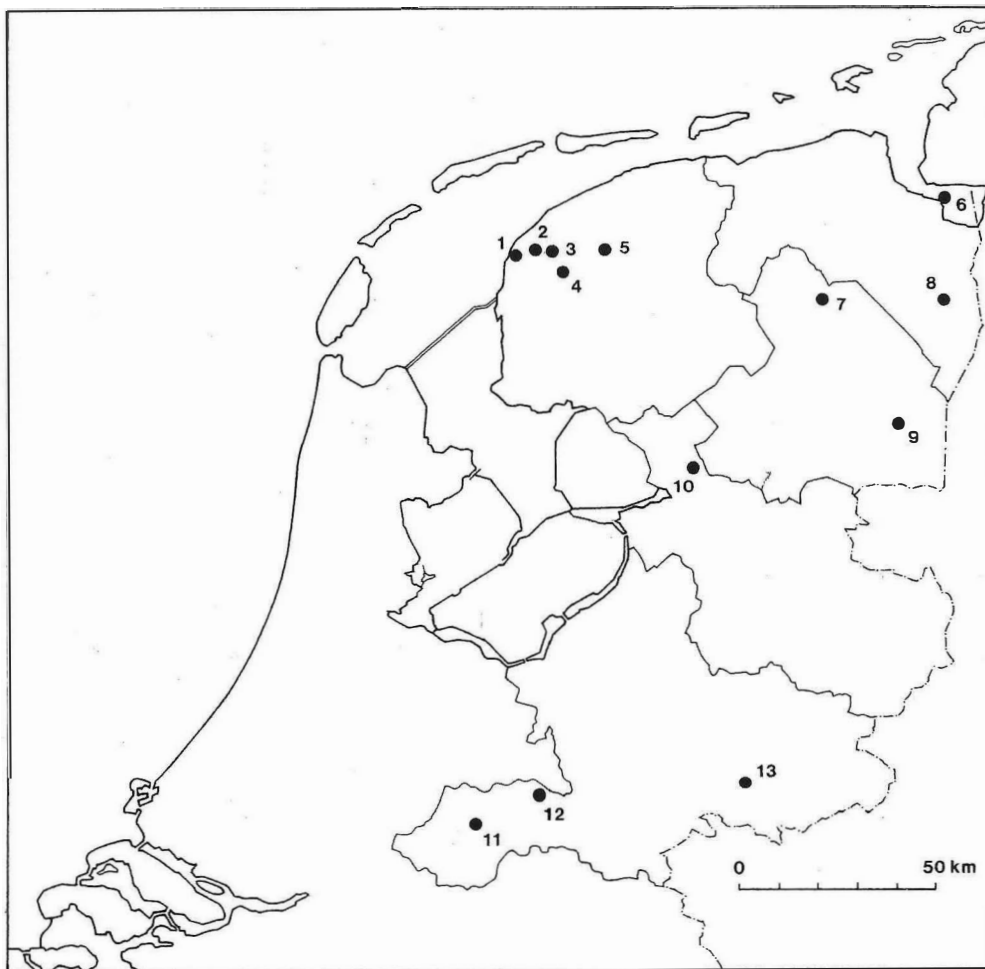
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2000

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Italië, Nederland, Noorwegen + Spitsbergen, en Rusland.

In deze aflevering uit Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Dongjum; 3. Peins; 4. Winsum; 5. Leeuwarden;
6. Punt van Reide; 7. Tynaarlo; 8. Wedde; 9. Emmen; 10. Wanneperveen; 11. Geldermalsen;
12. Lienden; 13. Doetinchem.

INHOUD

VOORWOORD	8
L. JOHANSEN, J.N. LANTING, R.C.G.M. LAUWERIER, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & I.-L.M. STUIJTS	
Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.): natuurwetenschappelijk onderzoek	9
M.J.L.Th. NIEKUS, Y. LOFF & D. STAPERT	
Klingen van Rijckholt-vuursteen uit Overijssel en Gelderland	15
A.L. BRINDLEY	
Meer aardewerk uit D6A/Tinaarlo (Dr.)	19
M.J.M. DE WIT	
Graven op de Noordbargeres te Emmen (Dr.)	23
L. HACQUEBORD & J. DE KORTE	
Een biologisch-archeologische verkenning van de noordkust van Peary Land, Groenland	26
P.A.J. ATTEMA & J. WETERINGS	
Francavilla Marittima, het nederzettingsonderzoek in 1999	32
L. SIKKING	
Bewoning op en rond de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (260-240 v.Chr.)	37
W. PRUMMEL	
Kokkels uit de baai van Sóurpi (Griekenland); indicatoren voor zeemilieu en bevolkingsdruk	43
O.H. HARSEMA	
Het gelijk van Picardt: ontwikkelingen in de gedachtenvorming over Celtic fields in Nederland, in het bijzonder bij Van Giffen	47
E. VAN JOOLEN & H. WOLDRING	
Emmertarwe (<i>farro</i>), tamme kastanje en de 'marcite' van Norcia in Italië	53
F. VEENMAN & H. WOLDRING	
Maquis in de Murge	59
G.J. DE ROLLER & W.J. KUIJPER	
Van zaad naar cocon	64
J.J. DE JONG	
De ROB veranderd en verandert	66

M.C. GALESTIN	
Augusteïsche munten uit een Friese terp: vroeg-Romeinse munten uit de opgraving Winsum-Bruggeburen (Fr.)	69
H.A. GROENENDIJK	
Een bronsdepot uit de eerste eeuw te Wedde (Gr.)	74
I.-L.M. STUIJTS & J.B. DE VOOGD	
Romeinen te Lienden (Gld.)	79
J. BAZELMANS & D.A. GERRETS	
Project Noordelijk Westergo (Fr.). De opgravingen van de terprestanten van Dongjum-Heringa (1998) en Peins-Oost (1999)	83
E. TAAYKE	
Had koning Clovis klei aan de voeten?	89
M.J.M. DE WIT	
Een nederzetting uit de 2e/3e eeuw langs de Frieslandweg te Emmen (Dr.)	94
H.A. GROENENDIJK, J. MOLEMA & C. TULP	
Middeleeuwse metaalvondsten uit Groningse wierden: een eerste aanzet	96
C. TULP & N. MEEKS	
Onderzoek naar de Wijnaldum-matrijs (Fr.)	99
A. UFKES	
Stadskernonderzoek aan de Eewal, Leeuwarden (Fr.)	103
H.J. MOLTMAKER	
Friese muntslag in het Groningse: de Reiderschans aan het einde van de 16e eeuw	107
L. HACQUEBORD, F. STEENHUISEN, H.J. WATERBOLK & W. PRUMMEL	
Archeologisch onderzoek rond de Bellsund, Spitsbergen	110
N. KARSTKAREL	
De invloed van permafrostdegradatie op infrastructuur in het Usa-bassin	116

VOORWOORD

Tien nummers van *Paleo-aktueel* zijn verschenen. Het elfde ligt voor u. De presentatie van het archeologisch onderzoek vanuit Groningen slaat aan: in korte artikelen wordt het lopende onderzoek verwoord en verbeeld. Uit de enthousiaste reacties blijkt dat de lezers de uitgave waarderen.

De afgelopen tien jaren is het archeologisch bestel sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek behield weliswaar zijn naam, maar de opzet van de dienst en het takenpakket zijn niet meer dezelfde. Jan de Jong geeft in dit nummer een schets van de ROB-nieuwe stijl.

De drie noordelijke provincies hebben nu een archeoloog in dienst die de spil vormt van de archeologische activiteiten. Vroeger bestond een archeologische band tussen de provincies en de Rijksuniversiteit Groningen. De provinciaal archeoloog was voor de helft in dienst bij de provincie en voor de andere helft bij de RuG. Dat is nu definitief verleden tijd. Wel hebben de provincies met de RuG een gezamenlijk archeologisch depot ingericht in Nuis. In de komende jaren zal dit depot zich hopelijk een duidelijke plaats in het Noorden verwerven. De plannen liggen klaar. Wie neemt het initiatief tot uitwerking?

De provinciale musea in Noord-Nederland hebben vanouds een belangrijke taak in de presentatie van de archeologie. In de nieuwe opstelling van het Drents Museum is de archeologie nog duidelijk aanwezig, maar de plaats van de archeologie in de musea te Leeuwarden en Groningen is, in ieder geval voor een buitenstaander, volstrekt onduidelijk. Alom bestaat waardering voor de spraakmakende exposities van hedendaagse kunstuitingen, maar het is kennelijk de vraag of de archeologie daarmee in de toekomst nog wel door één deur kan. We hadden graag een visie vanuit de musea in dit nummer opgenomen, maar de tijd bleek nog niet rijp.

In *Paleo-aktueel* zijn ook artikelen opgenomen van medewerkers van Archaeological Research and Consultancy. Hoe zullen universitair onderzoek en commerciële archeologische activiteiten in een nieuw archeologisch bestel gestalte krijgen? De plannen die staatssecretaris Van der Ploeg heeft ingediend hebben in ieder geval voor de nodige opschudding gezorgd. Van Herwaarden – destijds ambtenaar bij CRM en WVC – formuleerde het altijd zo: Monumentenzorg en wetenschap binnen één Ministerie? Dat is slecht voor de archeologie.

In de oorspronkelijke opzet van *Paleo-aktueel* was het de bedoeling dat met name studenten en pas-afgestudeerden een bijdrage zouden publiceren. Enkelen komen in deze uitgave aan het woord. Studenten worden nadrukkelijk uitgenodigd om in de komende nummers van *Paleo-aktueel* een artikel te schrijven over hun afstudeeronderzoek.

Reinder Reinders

KLINGEN VAN RIJCKHOLT-VUURSTEEN UIT OVERIJSSSEL EN GELDERLAND

M.J.L.Th. Niekus¹, Y. Loff² en D. Stapert

Tijdens een bezoek aan de familie Loff te Wanneperveen kwam de eerste auteur een fraai bewerkt vuurstenen artefact onder ogen, begin jaren '90 gevonden door de tweede auteur. Op zich niet zo'n bijzondere vondst, ware het niet dat het artefact is geslagen van vuursteen van het type Rijckholt, afkomstig uit de prehistorische vuursteenmijnen te Rijckholt-St. Geertruid, ruwweg 5 kilometer ten zuidoosten van Maastricht in Zuid-Limburg. De afstand tussen de vindplaats en het prehistorische mijncomplex bedraagt hemelsbreed ruim 200 kilometer. Omdat voorwerpen van deze vuursteensoort zelden in Noord-Nederland worden gevonden willen we wat meer aandacht aan deze vondst schenken. Een tweede werktuig van hetzelfde soort, van Aalten (Gelderland) wordt kort beschreven.³

Wanneperveen

De vindplaats van Loff ligt in de voormalige gemeente Wanneperveen, onderdeel van de gemeente Brederwiede, ongeveer drie kilometer ten zuidoosten van Meppel. De vindplaats heeft als coördinaten: 204.80/520.70 (ster in fig. 1). Het stuk is gevonden in zand op een dijk die is aangelegd in het kader van natuurontwikkeling ten behoeve van de ruilverkaveling Giethoorn-Wanneperveen. De vindplaats ligt direct naast de Zomerdijk. Het zand voor het dijklichaam is ter plaatse 'geput', zodat we mogen aannemen dat het stuk niet van elders is aangevoerd. Er werden geen andere vondsten gedaan zodat we slechts kunnen gissen naar de context van de vondst. De gronden waartoe de vindplaats behoort hebben in het verleden deel uitgemaakt van het stroomgebied van het huidige Meppelerdiep, de gekanaliseerde versie van waarschijnlijk het riviertje de Wannepe.

Na de laatste ijstijd, het Weichselien, heeft zich ter plaatse een pakket veen gevormd, met een maximale dikte van circa drie meter. Op verschillende plaatsen in het gebied zijn zandopduikingen aanwezig die waarschijnlijk altijd al boven het veen hebben uitgestoken zoals ter plaatse van de dorpen Wanneperveen en Belt-Schutsloot. Ter plaatse van de vindplaats is dit waarschijnlijk ook het geval.

Het voorwerp afgebeeld in figuur 2, is het proximale deel (de slagbult is nog aanwezig) van een regelmatige kling. De resterende maximale lengte en breedte bedragen respectievelijk 7,6 en 2,6 cm. De maximale dikte bedraagt 0,8 cm. Oorspronkelijk zal de kling meer dan 10 cm lang zijn geweest. Het breukvlak is iets doffer dan de rest van het oppervlak maar het is niet geheel duidelijk of de kling al in de prehistorie is gebroken dan wel (sub-)recent. De randen zijn aan de dorsale zijde (fig. 2, rechts) voorzien van zeer regelmatige, min of meer geschubde, retouches. Mogelijk

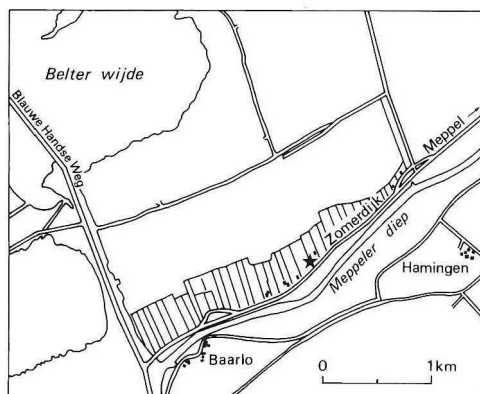

Fig. 1. De ligging van de vindplaats langs de Zomerdijk, Wanneperveen (tek. J.H. Zwier, GIA).

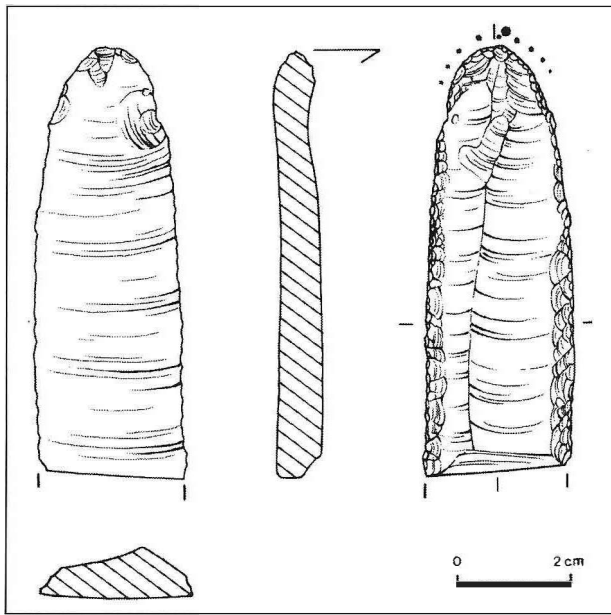

Fig. 2. Het klingfragment van Wanneperveen (tek. M.A. Weijns, GIA).

betreft het een fragment van een zogeheten spitskling, waarvan de geretoucheerde zijden uitlopen in een punt. De vuursteen is ondoorzichtig en donkergrijs van kleur met lichtgrijze insluitsels. Voor noordelijke begrippen is de vuursteen vrij grofkorrelig van structuur. Gezien deze kenmerken gaat het zonder twijfel om vuursteen van zuidelijke herkomst. Zeer kenmerkend voor vuursteen van het type Rijckholt is de combinatie van donkere en lichtere delen.

Hoewel dit type vuursteen vele variëteiten kent en ook in zuidelijke rivierafzettingen aanwezig is, zijn we er toch zeker van dat het gemijnde vuursteen is. In rivierafzettingen ontbreken namelijk brokken die groot genoeg zijn om dit soort klingen van te maken. Uit opgravingen weten we dat onder andere klingen kenmerkende exportproducten van de neolithische vuursteenmijnen in Zuid-Limburg waren. Meestal ging het om ongeretoucheerde exemplaren, halffabrikaten. De vuursteen is zeer licht bruin gepatineerd, mogelijk als gevolg van afdekking met weinig materiaal. Op de dorsale zijde (fig. 2, rechts) zijn twee sterk glanzende plekjes (frictieglans?) zichtbaar. De ontstaanswijze van dit verschijnsel is niet bekend. Het proximale deel vertoont een opvallende af-

ronding van de randen (stippels in fig. 2). Volgens de derde auteur, die het stuk onder de microscoop heeft onderzocht, is het niet zeker dat de afronding samenhangt met een gebruik als vuurmaker (Stapert & Johansen, 1999).

Aalten

In 1993 vond W. Doodeheever (Aalten) een vergelijkbaar artefact van Rijckholt-vuursteen bij Aalten, Ongena (Gld.). De vindplaats ligt ruim 2 kilometer ten zuidzuidoosten van Aalten, slechts een paar honderd meter noordelijk van de grens met Duitsland (238.30/435.18). De ongeveer 10 centimeter lange kling mist distaal slechts een klein stukje (fig. 3). In zij-aanzicht is de kling licht gekromd. De kling is rondom geretoucheerd. Van dezelfde plek komt nog een kling van grijze vuursteen, echter niet van het Rijckholt-type (mond. med. W. Doodeheever).

Het proximale uiteinde van beide klingen is opvallend afgerond, de afronding (stippels in fig. 2 en 3) gaat gepaard met afsplinteringen, met name ventraal. De stukken doen denken aan vuurmakers, maar de daarvoor karakteristieke sets parallelle krasjes binnen de afronding ontbreken.

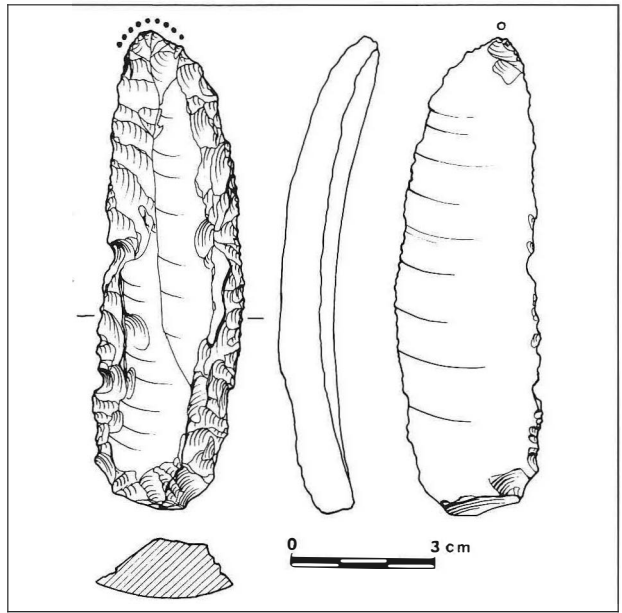

Fig. 3. De kling van Aalten (tek. J. van der Post).

De precieze functie moet dus voorlopig openblijven maar dat de werktuigen flink zijn gebruikt is wel duidelijk. In de distale helft van de kling uit Aalten zijn enkele inkepingen zichtbaar langs de zijden, die waarschijnlijk schachting moesten vergemakkelijken.

Rijckholt-vuursteen in Noord-Nederland

Tot nog toe is er weinig gepubliceerd over de verspreiding van Rijckholt-vuursteen in Noord-Nederland. Uit Drenthe kennen we een handvol artefacten waaronder een geslepen spitznackiges Flint Ovalbeil, enkele (ongeretoucheerde) klingfragmenten, een schrabber, een bijlfragment en een bijltje (Beuker, 1988 en mond. med.). Ook uit Twente kennen we een aantal artefacten waaronder drie uit de omgeving van Oldenzaal. Het gaat hier om een klingschrabber, twee driehoekige spitsen en een spitskling. Een andere kling is afkomstig van de Lochemerberg in de Achterhoek (Scholte Lubberink, 1992 en mond. med.). Ongewijfeld bevinden zich nog meer van dit soort artefacten in privé- en museumcollecties. Daarnaast kennen we materiaal uit het Duitse Münsterland en het Midden-Nederlandse rivierengebied (Lou-

we Kooijmans, 1979).

Het dateren van losse vondsten is vrijwel altijd een hachelijke zaak, zeker wanneer specifieke typologische kenmerken en dateerbare begeleiden de vondsten ontbreken. Om te proberen een grove datering aan de klingen te plakken zullen we ons moeten richten op de vuursteenmijnen zelf. Er zijn slechts een handvol ^{14}C -dateringen beschikbaar die allemaal tussen circa 4000 en 3800/3700 v.Chr. liggen, archeologisch gezien in de jongere fase (MK III-IV) van de middenneolithische Michelsbergcultuur. Hierbij moeten we wel bedenken dat de dateringen afkomstig zijn van een klein deel van het totale oppervlak van het mijncomplex en dat ze niet representatief hoeven te zijn voor de gehele exploitatieduur van de mijnen. Ook De Grooth (1998) neemt, op basis van het voorkomen van voorwerpen van Rijckholt-vuursteen in nederzettingen, aan dat de exploitatie doorliep tot in het laat-Neolithicum. Of het in deze gevallen om gemijnde vuursteen gaat is niet duidelijk. Voor Noord-Nederland lijkt het, gezien de beschikbare gegevens, mogelijk dat een deel van de voorwerpen van Rijckholt-vuursteen thuishoort in een pre-Trechterbeker (Swifterbant ?)-context.

In dit verband kunnen we melding maken van vindplaatsen bij erva 'De Garste' (Verlinde, 1979), slechts drie kilometer ten noordoosten van de vindplaats van de kling. Hier is zeer waarschijnlijk Swifterbant-materiaal aanwezig; mogelijk vroeg-Swifterbant-aardewerk maar ook transversale pijlspten met holle zijden die goed in een laat-Swifterbant-context passen. Het materiaal van deze vindplaats zal te zijner tijd uitgebreider bestudeerd worden.

Summary

In this article we describe two retouched artifacts made of Rijckholt-type flint, mined in the southernmost part of the Netherlands, near Maastricht. The first artefact, a blade fragment, was found by the second author at a distance of more than 200 kilometres from its source. A second, complete blade was found at a more southernly location and is retouched along the sides. Both artifacts display a similar rounding of the proximal end in combination with splintering on the ventral side. These phenomena are not necessarily the result of use as a fire-making tool, although they do resemble tools known to have had that use. Finds made from this type of flint are quite rare in the northern Netherlands and possibly predate the TRB.

Noten

1. Centrum voor Archeologische Research & Consultancy.
2. Districtsbeheerder Noordwest-Overijssel en Flevoland, Vereniging Natuurmonumenten.
3. Met dank aan J.R. Beuker (Drents Museum, Assen) en H.G. Scholte-Lubberink (Stichting RAAP, Amsterdam) voor informatie over vondsten van Rijckholt-vuursteen in Noord-Nederland en J.N. Lanting voor informatie over dateringen. W. Doodeheefver was zo vriendelijk gegevens over de vindplaats bij Aalten openbaar te maken. A.L. van Gijn (Faculteit Archeologie, RU Leiden) danken wij voor het onderzoeken van de kling van Wanneperveen.

Literatuur

- Beuker, J.R., 1988. Een bijl van Rijckholt-vuursteen te Tweede Exloërmond, gem. Odoorn. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 105, pp. 115-123.
- Groot, M.E.Th. de, 1998. De duur van de exploitatie. In: *De Prehistorische Vuursteenmijnen van Ryckholt-St.Geertruid*. Maastricht, pp. 289-294.
- Lanting, J.N. & J. van der Plicht, in voorbereiding. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie III: Neolithicum. *Palaeohistoria*.
- Louwe Kooijmans, L.P., 1979. Rijckholt-type flint and the Michelsberg Culture in the Dutch River district. In: F.H.G. Engelen (red.), *Derde internationale symposium over vuursteen* (= Staringia 6). Heerlen, pp. 105-107.
- Scholte-Lubberink, H., 1992. De Lutte, gem. Losser. In: A.D. Verlinde (red.), *Archeologische kroniek van Overijssel over 1991. Overijsselse Historische Bijdragen* 107, pp. 176-177.
- Stapert, D. & L. Johansen, 1999. Flint and pyrite: making fire in the Stone Age. *Antiquity* 73, pp. 765-777.
- Verlinde, A., 1979. Neolithicum: Staphorst. In: A.D. Verlinde (red.), *Archeologische kroniek van Overijssel over 1977/1978. Overijsselse Historische Bijdragen* 94, pp. 101-103.